

Strategienota Vlaanderen-Verenigde Staten van Amerika

Inleiding

In haar 'Visie 2050' toont de Vlaamse Regering het Vlaanderen dat ze wenst in 2050: een sociaal, open, veerkrachtig en internationaal Vlaanderen dat welvaart en welzijn creëert op een slimme, innovatieve en duurzame manier en waarin iedereen meetelt. Als open samenleving en open economie is de toekomst van Vlaanderen verbonden met evoluties in de rest van de wereld. De Vlaamse Regering wenst Vlaanderen dan ook meer dan ooit te verbinden met het buitenland. Een aantal belangrijke uitdagingen kunnen immers alleen in internationaal verband en door een goede samenwerking met buitenlandse partners aangepakt worden. Goede betrekkingen onderhouden met onze buitenlandse partners is noodzakelijk voor een effectieve Vlaamse belangenbehartiging, een kerntaak van het Vlaams buitenlands beleid.

Deze strategienota kadert in de beleidsdoelstelling van de Vlaamse Regering om de samenwerking met haar buitenlandse partners te concretiseren. De bedoeling ervan is te schetsen waarom en op welke wijze de regering relaties aanknoopt met de Verenigde Staten van Amerika (VS), Vlaanderens voornaamste partner buiten de EU. Eerder dan een alomvattende beschrijving van alles wat Vlaanderen doet in de VS, is het document opgevat als een overzicht van de belangrijkste doelstellingen die de regering zich tegenover de VS stelt evenals de instrumenten die moeten helpen die doelstellingen te bereiken. Op die manier biedt het een houvast om er de acties van de Vlaamse overheid te stroomlijnen en vormt het ook een leidraad voor andere Vlaamse actoren (middenveldorganisaties,...) die toenadering zoeken tot Amerikaanse partners. Het verder uitbouwen en versterken van de banden met de VS en deze valoriseren ten behoeve van Vlaanderen en de Vlaamse economie op lange termijn vraagt immers een gezamenlijke inspanning van publieke en private actoren aan beide kanten van de Atlantische oceaan.

Naast het concrete belang van de VS voor Vlaanderen (zie hoofdstuk 1) is het land op wereldvlak nog steeds een hoofdrolspeler. Dit mondiaal belang van de VS is onmiskenbaar. Politieke, militaire, economische, culturele en wetenschappelijke ontwikkelingen in de VS hebben gevolgen voor de hele wereld en dus ook voor Vlaanderen. Als sinds de Tweede Wereldoorlog geldt de VS immers als motor van de moderniteit en vooruitgang waarbij het land een grote invloed uitoefent op de rest van de wereld. Die invloed komt voort uit haar economisch en militair overwicht (*hard power*), een actief buitenlands beleid, maar ook uit de enorme aantrekkingskracht (*soft power*) die het land nog steeds uitoefent. Haar aantrekkingskracht hangt samen met de idealen waar het land al van bij haar ontstaan voor staat. De onafhankelijkheidsverklaring van 1776 werd geïnspireerd door de idealen van de Verlichting waarbij vrijheid en gelijkheid centraal staan. De bepalingen in dit voor de Amerikanen zeer belangrijke document zouden de filosofische basis vormen voor de latere grondwet van 1789 en de daaraan toegevoegde *Bill of Rights*, waarin de grondrechten van de Amerikanen vastgelegd werden. Het waarborgen van deze waarden (vrijheid, gelijkheid, democratie, respect voor wet en constitutie,...) bovenop de zogenaamde Amerikaanse pioniersmentaliteit, waarbij zelfraadzaamheid, een blik op de toekomst en ondernemerschap centraal staan, zou iedere Amerikaan in

staat moeten stellen om door hard werken het hoogst haalbare te bereiken. Deze gedachte wordt vervat in het ideaalbeeld van de *'American Dream'* en ligt ook aan de basis van het Amerikaanse exceptionalisme of de gedachte dat de VS op een of andere manier een speciaal of uitzonderlijk land is, dat gebaseerd is op ideeën en waarden (*'a city upon a hill'*). De Amerikaanse mentaliteit wordt goed samengevat door volgend citaat van voormalig president Harry S. Truman: *"America was not built on fear. America was built on courage, on imagination and an unbeatable determination to do the job at hand."* Naast deze waarden wordt de Amerikaanse samenleving ook gekenmerkt door een grote diversiteit. Men spreekt in dit opzicht over de VS als *'salad bowl'*. De VS is historisch gezien een natie van migranten. Het merendeel van de bevolking is blank, al verbergt die term een grote verscheidenheid (Angelsaksen, Italianen, Duitsers, Scandinaviërs,...). De grootste etnische minderheidsgroep bestaat uit de Afro-Amerikanen (13%) waarvan de meesten voorouders hebben die als slaven naar Noord-Amerika gebracht werden. Hoewel ze door het US Census Bureau niet beschouwd worden als afzonderlijke etnische groep vormen de zogenaamde Hispanics, of mensen met een Spaanstalige achtergrond, een andere belangrijke minderheidsgroep. Hispanics zijn afkomstig uit de voormalig Spaanse/Mexicaanse gebieden op het huidige territorium van de VS en uit Latijns-Amerika. Vandaag beschouwt ongeveer 15% van de Amerikaanse bevolking zichzelf als Hispanic. Hoewel de economische groei in de VS opnieuw aantrekt, heeft de financieel-economische crisis van 2008 de Amerikaanse samenleving op zijn grondvesten doen daveren. Anno 2016 staat het werkloosheidscijfer op het laagste pijl sinds enkele jaren maar de arbeidsparticipatie en het inkomensniveau blijven achter. Sociale mobiliteit, het fundament onder de Amerikaanse droom, is steeds moeilijker, in het bijzonder voor minderheidsgroepen. Het verminderen van kansen om erop vooruit te gaan doet de ongelijkheid in de Amerikaanse samenleving toenemen. De VS hebben de vierde grootste graad van ongelijkheid (of Coëfficiënt van Gini) van alle OESO-landen, na Turkije, Mexico en Chili. Daarnaast voelen veel Amerikanen zich fysiek onveilig omdat de criminaliteit na jaren van een dalende trend opnieuw stijgt. Het onveiligheidsgevoel wordt nog versterkt door de dreiging van terroristische aanvallen. Het traditionele Amerikaanse positivisme heeft daarom bij bepaalde delen van de bevolking plaatsgemaakt voor ongerustheid en bitterheid, net als in Europa. Deze bitterheid uit zich in een afkeer van de politieke elite, van (bijkomende) migranten en van verdere globalisering. Dit laatste hangt samen met de luider wordende roep om een meer protectionistisch handelsbeleid. Deze malaise heeft ook geleid tot een ideologische polarisatie van de Amerikaanse politiek. Tal van academici en opiniemakers zien hierin de symptomen van neergang, van een land in verval dat zijn status als dominante wereldmacht niet lang meer zal kunnen aanhouden. Visies die een optimistische kijk op de toekomst van de VS als belangrijkste macht in werelddangelegenheden voorhouden zijn op dit moment in de minderheid. Toch mag het historisch talent voor vernieuwing en wederopstanding van de VS niet vergeten worden. Ook na de Amerikaanse burgeroorlog (1861-1865), na de Grote Depressie (1929) en meer recentelijk, na de Vietnamoorlog (1965-1975), slaagde het land er steeds in terug uit het dal te klimmen. Bovendien beschikt het land nog steeds over de grootste economie wereldwijd. Een sterke economie is een belangrijke randvoorwaarde voor politieke macht en invloed. Hoewel de kloof met de grootste opkomende economieën steeds kleiner wordt, is deze in absolute cijfers nog steeds onoverbrugbaar op korte termijn. Niettegenstaande een deel van de bevolking een terugkeer wil naar een protectionistisch handelsbeleid, zien veel Amerikanen nog steeds het belang in van een open economisch systeem dat in competitie kan treden met andere markten wereldwijd. Het land bekleedt nog steeds de derde plaats op de Global Competitiveness Index 2016, na Singapore en Zwitserland. Op vlak van menselijk kapitaal en technologische innovatie staat de VS met enkele toponderzoekscentra jaar na jaar vooraan in tal van internationale rankings. Zo bekleedt het land de derde plaats op de Global Innovation Index 2015. Dit maakt dat dit enorme land ondanks de interne moeilijkheden waarmee het momenteel geconfronteerd wordt, toch nog vele troeven in handen heeft om wereldwijde megatrends¹ succesvol te doorstaan en bijgevolg ook in de 21^e eeuw een blijvende speler op het wereldtoneel te zijn. Het is een feit dat de nasleep van de oorlogen in

¹ Nu al zichtbare globale veranderingsprocessen op demografisch, technologisch, ecologisch, economisch, politiek en sociaal vlak, met een brede reikwijdte en met ingrijpende, verstrekende implicaties.

Afghanistan en Irak en de ontwikkelingen in de Arabische wereld nadien veel Amerikanen sceptisch gemaakt hebben t.a.v. een actief buitenlands beleid. De kosten van dergelijk beleid wegen niet op tegen de baten en bovendien worden de lasten niet altijd evenredig gedragen door de bondgenoten, zo luidt de redenering. Dit bovenop de binnenlandse problemen maakt het niet verwonderlijk dat bij sommige Amerikanen de stem opgaat tot een meer isolationistisch buitenlands beleid. De meeste bewindsvoerders zijn echter overtuigd van de noodzaak tot het voeren van een actief buitenlands beleid. Europa heeft hierin steeds een centrale plaats gehad. Hoewel het klopt dat het buitenlands beleid van de VS sedert enkele jaren een *'rebalance'* kent in de richting van Azië, blijkt het uitbouwen van een sterk Trans-Pacific partnerschap een proces van lange adem. Vooral met de nieuwe assertieve grootmacht China moet de VS op zoek naar een voor beide spelers aanvaardbaar evenwicht. Daarenboven maken de huidige geopolitieke situatie en de uitdagingen die daarmee gepaard gaan, de nog steeds groeiende interdependentie tussen de VS en Europa op vlak van welvaart en veiligheid en een gedeeld waardenpatroon waarbij democratie en respect voor de wet en mensenrechten hoog in het vaandel worden gedragen, de VS nog steeds een natuurlijke partner van Europa en bijgevolg ook van Vlaanderen.

In hoofdstuk 1 wordt een beeld geschetst van wat de VS concreet voor Vlaanderen en de Vlamingen betekent, zowel vandaag als in het verleden. Vanuit deze uitgangspositie wordt in hoofdstuk 2 gefocust op de kansen die de VS voor Vlaanderen biedt en waarop Vlaanderen vanuit haar eigen sterktes kan inspelen. Op basis van deze context worden dan in de twee laatste hoofdstukken de doelstellingen en bijhorende instrumenten geïdentificeerd.

Hoofdstuk 1 – *Vlaanderen en de VS*

Historische banden

Als inwoners van de Nederlanden speelden Vlamingen een rol bij de stichting van de eerste Europese nederzettingen in de VS. Zo werd de in Hasselt geboren Francis Rombouts in 1679 zelf voor enige tijd burgemeester van het toen nog erg jonge New York. Maar ook meer recent delen Vlaanderen en de VS historische banden. Zo werd de Amerikaanse-Britse oorlog van 1812 formeel beëindigd in Vlaanderen met de ondertekening van het Verdrag van Gent (*Treaty of Ghent*) van 1814. Vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw tot en met het einde van de Eerste Wereldoorlog was de VS een belangrijk immigratieland voor Vlamingen die het verarmde en in hongersnood verkerende Vlaamse platteland wilden ontvluchten. Velen maakten de oversteek vanuit Antwerpen met de Red Star Line. Het hoogtepunt van deze migratiebeweging vond plaats tussen 1900 en 1920. Volgens schattingen kunnen momenteel circa 1 miljoen Amerikanen een link met België claimen als afstammelingen van uitgeweken Belgen. Twee derden van deze uitgeweken Belgen bestond uit Vlamingen. Door kettingmigratie ontstonden concentraties van uitgeweken landgenoten. Om deze reden bevindt het leeuwendeel van de zogenaamde '*Flemish Americans*' of afstammelingen van Vlaamse migranten zich in de Midwest en meer in het bijzonder in de Staten Wisconsin, Illinois en Michigan. In deze Staten zijn diverse initiatieven die het erfgoed van deze migranten willen koesteren zoals de *Gazette van Detroit* of het *Belgian Heritage Center*. Daarnaast hebben enkele Vlaamse historische figuren een stempel gedrukt op de geschiedenis van de VS. Zo geniet Pater Damiaan (*Father Damien*) grote bekendheid onder het Amerikaans publiek door zijn werk voor leprapatiënten op de Hawaï-eilanden in de 19e eeuw. Pater Damiaan werd hiervoor in 2009 heilig verklaard. In 2015 werd 33rd Street in New York naar hem vernoemd als teken van erkenning. Daarnaast trad de Vlaamse jezuïet-missionaris Pieter Jan De Smet op in naam van de Amerikaanse regering bij de vredesonderhandelingen met de indianen, in het bijzonder met de Sioux, eveneens in de 19e eeuw. Een andere vermeldenswaardige landgenoot is de naar de VS uitgeweken Gentse chemicus Leo Baekeland die er aan het begin van de 20^e eeuw bakeliet uitvond en er zo de bijnaam "*The Father of the Plastics Industry*" verwierf. Een laatste element dat in historisch opzicht vermeld moet worden is de rol die de VS speelde in en voor Vlaanderen gedurende beide Wereldoorlogen. Zo had de VS en in het bijzonder de latere president Herbert Hoover, een belangrijk aandeel in de voedselbevoorrading van België gedurende de Eerste Wereldoorlog d.m.v. de '*Commission for Relief in Belgium*'. Daarnaast namen Amerikaanse troepen na 1917 actief deel aan de strijd aan geallieerde zijde en speelden op die manier een rol in de bevrijding van België. Het '*Flanders Field American Cemetery and Memorial*' in Waregem is hiervan de stille getuige. Na de oorlog maakte het land ook de heropbouw van de afgebrande Leuvense universiteitsbibliotheek mee mogelijk. Ook in de Tweede Wereldoorlog zorgden de Amerikanen mee voor de bevrijding van België en gaven met het Marshallplan een impuls aan de economische heropbouw van Europa.

Vlaanderens belangrijkste economische partner buiten Europa

Naast deze historische banden hebben Vlaanderen en de VS ook vandaag relaties op verschillende domeinen. Ten eerste is de VS voor Vlaanderen de belangrijkste economische partner buiten Europa, vóór India en China. Sinds jaar en dag kan de VS zich Vlaanderens belangrijkste investeerder noemen. Ook in 2015 voert het land met 53 dossiers de lijst aan van landen met het grootste aantal investeringsprojecten in Vlaanderen, na onze buurlanden. Deze recente en vele andere, oudere, investeringen zijn goed voor tienduizenden jobs. Met een exportportefeuille van 18,12 miljard euro dikte het aandeel van de VS in de Vlaamse mondiale uitvoer aan van 5,51% in 2014 tot 6,03% in 2015. De VS handhaaft zich daarmee als onze 5^e exportmarkt, na buurlanden Duitsland (17,08% aandeel in het Vlaamse exporttotaal), Frankrijk (12,67%), Nederland (11,94%) en het Verenigd Koninkrijk (9,13%) en vóór Italië (5,07%), India (2,54%), Spanje (2,43%), China (2,10%) en Polen (1,89%). Belangrijkste uitvoerproducten zijn farmaceutica (28,85%), organische

chemie (15,84%), minerale brandstoffen en aardolieproducten (8,49%), machines en mechanica (8,26%), transportmaterieel (6,63%) en edelstenen en diamant (5,18%). Als leverancier speelde Vlaanderen een rol van 0,87% in de Amerikaanse totaalimport (in 2014: 0,89%). Omgekeerd speelde Vlaanderen als klant met een invoer ter waarde van 26,35 miljard euro een rol van 1,94% in het Amerikaanse uitvoertotaal. Daarmee heeft Vlaanderen als klant van de VS in 2015 aan belang gewonnen (in 2014: 1,82%). Aan Vlaamse zijde was de VS in 2015 goed voor 9,12% van de Vlaamse goederenimport. Enkel Nederland (17,38% van de Vlaamse import) en Duitsland (12,28%) legden als leverancier aan onze regio nog meer gewicht in de schaal. Net zoals dat bij de uitvoer het geval is, was de chemische en farmaceutische sector verantwoordelijk voor ongeveer de helft van het totale invoercijfer. De Vlaamse havens vervullen een belangrijke rol in de goederenhandel tussen Vlaanderen en de VS. Met bijna 26 miljoen ton aan maritieme trafieken tussen Vlaanderen en de VS is het land een van de voornaamste partners van onze havens. De maritieme goederenstromen zijn sterk geconcentreerd in Antwerpen (90%) en enkele havens in de VS waarvan de vijf belangrijkste Houston, New York & New Jersey, Baton Rouge, Charleston en Norfolk zijn. De verdeling van maritieme stromen (gemeten in tonnen) tussen Vlaanderen en VS naar goederencategorieën verschilt sterk tussen de Vlaamse havens. Wat betreft de haven van Antwerpen gaat het om enkele zeer belangrijke containerstromen. In sommige niches spelen de havens van Gent (landbouwproducten) en Zeebrugge (export nieuwe auto's) dan weer een belangrijke rol. De haven van Antwerpen heeft een *Memorandum of Understanding* met de haven van Houston en doet aan kennisuitwisseling met de haven van New York & New Jersey.

Wat betreft de in- en uitvoer van diensten zijn er geen gewestelijke gegevens beschikbaar. Desalniettemin geven betalingsbalansdata van de Nationale Bank van België aan dat de VS ook op vlak van dienstenhandel een uiterst belangrijke partner voor België is met een exportafzet die – met 10,52 miljard euro – in 2015 ook nog eens tot een recordhoogte is opgelopen. Na de stijging met 19,2% in 2014, volgde het jaar erop nogmaals een vrij behoorlijke toename van 7,07%. De VS bleef daarmee in 2015 de derde afzetmarkt met een aandeel van 10,49% in de totale Belgische uitvoer van diensten (na Frankrijk – met 14,06% inbreng – en voor het Verenigd Koninkrijk dat 8,74% van de dienstenuitvoer afnam in 2015). In de Belgische dienstenuitvoer naar de VS staat de categorie 'andere commerciële diensten'² sinds jaar en dag op kop van het klassement. Ook in 2015 was die veelkleurige categorie goed voor een riant 63,76% van de totale uitvoer na alweer een forse stijging ervan met 15,2% tegenover 2014. Transport (14,49% aandeel) bleef in 2015 de tweede uitvoerpost richting de VS, ook al na een licht bovengemiddeld toegenomen export erheen van 8,5%. Gezamenlijk stond beide sectorcategorieën in voor meer dan driekwart (78,25%) van de totale jaaruitvoer naar de VS. Net als voorgaande jaren helde de dienstenbalans met de VS ook in 2015 substantieel over in het voordeel van België. Meer nog: het surplus in 2015 verdriedubbelde zelfs van 1,06 miljard tot niet minder dan 3,17 miljard euro. België importeerde in 2015 immers voor 7,34 miljard euro uit de VS, jaar op jaar toch 16,23% minder dan het invoercijfer in 2014 (8,76 miljard euro). Wél moet gezegd dat in 2014 de dienstenimport uit de VS een potige stijging kende van bijna 39% tegenover het jaar daarvoor. Op basis van die 7,34 miljard euro aan import, was de VS de vijfde leverancier van diensten voor België met een importaandeel van 7,71%, na het Verenigd Koninkrijk (9,52% aandeel) en voor Zwitserland (5,74%).

Deze intense handelsrelatie³ kan in de toekomst mogelijk nog versterkt worden gezien de EU en de VS momenteel onderhandelen over een ambitieus bilateraal handelsakkoord, het '*Transatlantic Trade and Investment Partnership*' (TTIP), met de bedoeling de economische en strategische banden tussen beide handelsblokken te versterken. Zolang voor enkele sectoren voorzichtigheid aan de dag wordt gelegd (zie hoofdstuk 2) is België in het algemeen en Vlaanderen in het bijzonder als open economie gebaat bij dergelijk vrijhandelsakkoord. Volgens een impactstudie uitgevoerd in opdracht van de Europese Commissie zou de

² Worden tot die categorie gerekend: marktonderzoek en adviesdiensten, rekrutering en selectie, accountancy en juridisch advies, onderzoek en ontwikkeling, PR, reclame, architectuur, engineering, wetenschappelijke inspectie- en certificeringsdiensten, makelaars- en commissielonen, leasingtransacties, land- en mijnbouwoperaties en lokale verwerking en milieubeheer.

³ Cijfers uit "Bilaterale handel Vlaanderen – Verenigde Staten" cel Kennisopbouw Flanders Investment & Trade

Belgische export met zo'n 20% toenemen, terwijl het bruto binnenlands product (BBP) met 1,2% zou stijgen. Dat is zo'n 5 miljard euro per jaar.

Ook in de toeristische sector tenslotte geldt de VS als een zeer belangrijke groeimarkt. 367.400 Amerikanen kozen in 2015 Vlaanderen als toeristische bestemming. 48% van deze bezoekers koos voor Vlaanderen als ontspanningsbestemming, 42% bezocht Vlaanderen in het kader van een conferentie of congres en 10% was in Vlaanderen om een andere businessgerelateerde reden. Met deze cijfers geldt de VS als vijfde buitenlandse markt en eerste niet-Europese markt op toeristisch vlak. 87% van deze reizigers verbleef in één van de Vlaamse kunststeden. Gemiddeld verblijft de Amerikaanse toerist zo'n twee nachten in Vlaanderen en spendeert per dag gemiddeld zo'n 272 euro⁴. Uit de cijfers blijkt dat de impact op het Amerikaanse reisgedrag van de aanslagen van 22 maart 2016 en de andere aanslagen in Europa groot is. De Amerikaanse markt is in de eerste helft van 2016 immers met een kwart gedaald.

Handel in goederen in 2015	
Vlaamse export naar de VS in euro	18,12 miljard euro
Aandeel van de VS in de Vlaamse mondiale export	6,03%
Aandeel van Vlaanderen in de Amerikaanse mondiale import	0,87%
Amerikaanse import in Vlaanderen in euro	26,35 miljard euro
Aandeel van de VS in de Vlaamse mondiale import	9,12%
Aandeel van Vlaanderen in de Amerikaanse mondiale export	1,94%
Maritieme trafieken tussen Vlaanderen en de VS in ton	26 miljoen

Samenwerking op vlak van hoger onderwijs en onderzoek

De VS is een gegeerde bestemming voor Vlaamse studenten. Een 160-tal studenten trok vorig academiejaar naar de VS op uitwisseling. Dit cijfer is exclusief het aantal Vlaamse studenten dat naar de VS trok om er een volledige opleiding te volgen en diploma te behalen. Deze data zijn op dit moment niet beschikbaar. Het daadwerkelijke cijfer ligt dus een pak hoger. Omgekeerd is dit veel minder het geval, al is het niet uitzonderlijk dat ook Amerikaanse studenten voor een (gedeeltelijke) opleiding in Vlaanderen kiezen, in het bijzonder in de humane of cultuurwetenschappen/kunstrichtingen. Deze Vlaams-Amerikaanse **studentenmobiliteit** wordt gestimuleerd en gefinancierd via verschillende kanalen. Aan Vlaamse zijde is er het actieplan *'Brains on the Move'*. In het kader van dit actieplan is er structurele samenwerking met betrekking tot stages via het *'Washington Center for Internships and Academic Seminars'* voorzien, naast de financiering van generieke beurzen voor studentenmobiliteit. Zo wordt jaarlijks om en bij 200.000 euro geïnvesteerd in beurzen voor Vlaamse studenten die wensen te studeren in de VS. Vanuit de EU is er het programma Erasmus+. Daarnaast is er ook de samenwerking op nationaal niveau tussen België en de VS binnen de werking van *Fullbright*. De KU Leuven en UGent hebben beiden een actieve alumni-werking in de VS. Naast de studenten hebben ook de Vlaamse kennisinstellingen zelf grote belangstelling voor samenwerking met de VS. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat tal van Vlaamse kennisinstellingen formele samenwerkingsakkoorden hebben met Amerikaanse partnerinstellingen. Vlaamse universiteiten co-publiceren het vaakst met **onderzoeksinstituten** uit de VS, naast Nederland. Ongeveer 30% van de laureaten van beurzen gefinancierd door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen (FWO) opteerden in 2015 voor een verblijf of conferentie in de VS. Binnen het zevende kaderprogramma voor onderzoek en technologische ontwikkeling van de Europese Commissie werkten Vlaanderen en de VS samen

⁴ Marktfiche 2015 Toerisme Vlaanderen

in zo'n 90 projecten. Binnen opvolger Horizon 2020 gaat het voorlopig om 13 projecten. Deze cijfers tonen duidelijk de impact die internationale samenwerking met de VS heeft op het Vlaamse onderzoekslandschap.

Culturele samenwerking

De samenwerking tussen de Vlaamse en Amerikaanse overheden op vlak van cultuur is beperkt. Het cultureel samenwerkingsakkoord tussen België, Luxemburg en de VS van 1948 is al geruime tijd niet meer actief en bovendien ontbreekt een Amerikaanse tegenhanger van de Vlaamse minister voor cultuur. Niettegenstaande deze beperkte officiële samenwerking, is de samenwerking op het terrein intens. Zowel voor het cultureel erfgoed als voor de kunsten zijn er heel wat contacten tussen professionals en instellingen aan beide kanten van de oceaan. Toonaangevende musea in de VS programmeren regelmatig tentoonstellingen met werk van Vlaamse kunstenaars en/of schakelen Vlaamse experts en curatoren in. Daarnaast tellen musea in de VS samen meer dan 150 bruiklenen afkomstig uit de Vlaamse Kunstcollectie. Uit een marktonderzoek⁵ van Toerisme Vlaanderen rond de kennis van buitenlanders inzake de oude Vlaamse Meesters bleek dat de Amerikaanse toeristische markt beschouwd mag worden als een markt met een matig tot hoge interesse in kunst en cultuur maar met een matige tot slechte kennis van de Vlaamse Meesters. Vooral Van Eyck is daarbij een gekende naam. De bekendheid van Van Eyck in de VS wordt gekoppeld aan de werken van hem die in Washington, New York en Philadelphia hangen. Uit het onderzoek bleek wel dat de kennis van hedendaagse Vlaamse schilders vrij hoog is in vergelijking met de Europese ondervraagden. Wat hedendaagse kunsten (beeldende kunsten, podiumkunsten, muziek, film) betreft zijn er dan ook tal van goede banden. Festivals, instellingen en organisaties in de VS werken regelmatig samen met Vlaamse gezelschappen en kunstenaars. Deze laatste kunnen hiervoor ondersteuning vragen via het Kunstendecreet. In 2015 werden een dertigtal Vlaamse culturele actoren ondersteund voor initiatieven in de VS. Eveneens vermeldenswaardig is dat enkele Vlamingen invloedrijke posities bekleden in Amerikaanse culturele instellingen.

Internationale organisaties in VS en België

Hoewel niet van direct belang voor de bilaterale relaties tussen de VS en Vlaanderen, huisvest de VS enkele belangrijke internationale organisaties die voor Vlaanderen van belang zijn, niet in het minst het hoofdkwartier van de Verenigde Naties (VN) in New York. Tal van VN-fora en organen sluiten inhoudelijk aan bij Vlaamse bevoegdheden, in het bijzonder leefmilieu, welzijn, internationale armoedebestrijding en duurzame ontwikkeling, landbouw, mensenrechten en wapenhandelcontrole. Experts uit de Vlaamse administratie nemen daarom op regelmatige basis deel aan bijeenkomsten in VN-kader. Verder huisvest de VS ook nog het IMF, de Wereldbank en de Interamerican Bank for Development (IADB). Omgekeerd heeft ook Brussel, als hoofdkwartier van de NAVO en de EU, een grote concentratie van Amerikaanse diplomaten en maken Amerikaanse ambtenaren en lobbyisten vaak de oversteek naar ons land.

Het moderne federalisme

Tenslotte heeft de VS ook op bestuurlijk vlak belang voor Vlaanderen als zelfbewuste regio binnen het federale België. De eerste moderne omzetting van federalisme als concept om de samenleving te ordenen kreeg immers vorm met de onafhankelijkheid van de VS van Groot-Brittannië. De VS heeft daarom op staatkundig vlak model gestaan voor vele andere landen. De Amerikaanse grondwet van 1789 riep een federaal systeem in het leven met als achterliggende bedoeling machtsconcentratie in handen van één persoon of instelling te vermijden. De basis van het Amerikaans systeem ligt in twee primaire evenwichten. Ten eerste een gedeelde soevereiniteit tussen de federale overheid en de statelijke overheden waarbij de

⁵ Via een online enquête werd gepeild naar de interesse in kunst en cultuur wanneer men op vakantie gaat en de bekendheid van de Vlaamse Meesters. Toerisme Vlaanderen hield deze bevraging in 17 landen, waaronder de VS.

eenheid van het geheel en de verscheidenheid van de Staten onderling in evenwicht worden gehouden door een bevoegdheidsverdeling waarbij iedere aangelegenheid die niet expliciet toegewezen is aan de federale overheid, tot de bevoegdheid van de Staten behoort (toegewezen versus residuaire bevoegdheden). Dit laatste werd expliciet beschreven in het tiende amendement van de grondwet. Ieder bestuursniveau is dus soeverein op vlak van de eigen bevoegdheden, zonder hiërarchie (verticaal evenwicht).. Ten tweede brengt de Amerikaanse grondwet het 'trias politica' principe van de Franse filosoof Montesquieu in de praktijk: de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht opereren op ieder bestuursniveau autonoom en houden elkaar via zogenaamde '*checks and balances*' in evenwicht (horizontaal evenwicht). Dit laatste is werkbaar zolang de respectievelijke instellingen met elkaar in dialoog blijven en de ideologische verwijdering niet te groot is. Op federaal niveau leidt dit systeem van '*checks and balances*' daarom soms tot impasses wanneer de president (uitvoerende macht) en het Congres (wetgevende macht) het gebruiken om elkaar stokken in de wielen te steken.

Door haar bondigheid biedt de Amerikaanse grondwet heel wat ruimte voor interpretatie. Hierin speelt het Amerikaanse hooggebrechtshof of *Supreme Court of the United States* (SCOTUS) een belangrijke rol. Daardoor kreeg het Amerikaanse federalisme doorheen de geschiedenis van het land verschillende invullingen waarbij het evolueerde van een duaal federalisme met een strikte bevoegdheidsverdeling en een bescheiden federaal niveau in de 19^e eeuw, tot een coöperatief federalisme met een waziger bevoegdheidsverdeling en een sterk centraal niveau sinds de New Deal politiek van president F. D. Roosevelt in de jaren dertig van de 20^e eeuw.. Gedurende de late 20^e eeuw laaide discussie omtrent de machtsverdeling tussen de federale staat en de Staten opnieuw op en ontstond een tegenstroming, het '*New Federalism*' of neofederalisme, waarbij een graduele (her)overdracht van bestuursmacht naar de Staten werd vooropgesteld (*States' rights*). Belangrijke reden daarvoor was dat de politieke elite in Washington DC te ver zou staan van de gemiddelde burger. In de jaren negentig initieerde het federale parlement wetgeving die erop gericht was meer middelen en verantwoordelijkheden over te dragen naar de Staten. Deze campagne ging de geschiedenisboeken in als de '*devolution revolution*'. Hoewel het machts-evenwicht ook in de 21^e eeuw nog steeds overheelt naar de federale staat, kent het neofederalisme nog steeds aanhangers. In 2009-2010 namen de parlementen van veertien Staten een zogenaamde '*10th Amendment Resolution*' aan om de verregaande machtsuitoefening van de federale overheid (door toe-eigening van zogenaamde impliciete bevoegdheden of *implied powers*) aan de kaak te stellen.

Hoofdstuk 2 – *Kansen en uitdagingen*

De VS biedt op verschillende domeinen kansen voor Vlaanderen. In dit hoofdstuk wordt geschetst op welke opportuniteiten Vlaanderen kan inspelen, uitgaande van de sterktes van onze regio.

2.1. Economische en commerciële opportuniteiten

Zoals in de inleiding reeds vermeld werd is de Amerikaanse economie nog steeds veruit de grootste economie ter wereld met meer dan 20% van het wereld-BBP. De Amerikaanse economie wordt ondersteund door een grote aanwezigheid van natuurlijke hulpbronnen, een sterke technologische ontwikkeling én consumenten die gemiddeld méér uitgeven dan Europese consumenten. De competitiviteit van de Amerikaanse economie wordt ook ondersteund door de 'boost' van de Amerikaanse creatieve (IT) economie. De sterke technologische ontwikkeling en hoge besteding aan Onderzoek & Ontwikkeling in de VS bieden tal van kansen op economisch en commercieel vlak. Vlaamse technologiebedrijven of dienstenleveranciers vinden afnemers of technologische partners in de VS. *Start ups* of *scale ups* halen kapitaal op bij Amerikaanse financiers en kunnen zo doorgroeien. Dergelijke ondernemingen kijken in eerste instantie heel vaak naar de VS om te groeien omwille van de aanwezigheid van technologie, kapitaal, knowhow, gecombineerd met een geringe afstand op vlak van taal, cultuur en fysiek (dit laatste toch voor wat de Oostkust betreft). De VS is dus een goede voedingsbodem voor nieuwe groeiers in specifieke technologische domeinen, en biedt groot potentieel aan bedrijven die nieuwe technologieën ontwikkelen. Er is een aanzienlijk potentieel aan Amerikaanse technologiebedrijven die op het Europese vasteland willen doorgroeien en daarvoor aansluiting zoeken bij kenniscentra waar ze verder onderzoek kunnen verrichten en mature of ontluikende ecosystemen van kenniscentra, bedrijven, infrastructuur waarin hun bedrijf Europees kan groeien. De sterke Vlaamse Strategische Onderzoekscentra en clusters in verschillende domeinen zijn hiervoor een sterke aantrekkingspool.

De VS zijn ook van oudsher een belangrijk land van oorsprong van buitenlandse investeringen voor Vlaanderen. Sinds de jaren 1960 is een flink aantal grote vestigingen van Amerikaanse bedrijven in Vlaanderen aanwezig, vooral productiebedrijven. Deze bedrijven breiden nog geregeld hun productiefaciliteiten uit, en nemen dus een flink aandeel van de investeringen in productie in Vlaanderen voor hun rekening. Nieuwe investeerders zijn dan weer belangrijke investeerders in andere types van investeringen. Beide zijn voor Vlaanderen erg belangrijk.

De regering is ervan overtuigd dat blijvende intensieve economische samenwerking met de VS in onderstaande kansrijke sectoren Vlaanderen helpt het huidige industriële productiesysteem ('industrie 3.0') om te vormen naar een 'industrie 4.0' en naar een koolstofarme economie, circulaire economie, bio-economie en deeleconomie. Dergelijke omschakelijking is een belangrijke toekomstambitie voor Vlaanderen zoals uiteengezet in 'Visie 2050'.

Biotechnologie

De VS beschouwt biotechnologie als strategisch belangrijk en heeft er dan ook veel in geïnvesteerd met enorme publieke financieringen, maatregelen om innovatie te verzekeren (intellectuele eigendom, financiële instrumenten), gunstige regelgeving voor innoverende geneesmiddelen en een economisch gunstig regime voor de farmaceutische industrie. In 2010 bekrachtigde president Obama de nieuwe wet op de vernieuwing van de gezondheidszorg. Naast de betere toegankelijkheid voor Amerikanen tot ziekteverzekeringen waarvoor deze wet vooral bekend is (*Obamacare*), zorgt zij ook voor financiële stimuli voor biotechbedrijven. In de VS doen de meest interessante ontwikkelingen in de biotechnologie zich voor in de subsectoren die zich toeleggen op de ontwikkeling van medicijnen (vooral kanker, neuro-degeneratieve ziekten, infectieziekten) en vaccins, genetisch gemodificeerde gewassen en pesticiden en voedingsmiddelen.

Qua regionale spreiding bevinden de grootste concentraties van biotechbedrijven (en onderzoeksinstellingen) zich aan de kustlijnen, ruwweg even sterk west versus oost. In het oosten is de nr. één regio nog steeds Boston, gevolgd door New York/New Jersey. Aan de westkust heeft San Francisco en de hele Bay Area zich de laatste tijd geprofileerd als de grootste biotech hub van Californië. Hoewel San Diego nog steeds een ijzersterke biotechindustrie heeft, is de *Bay Area* ondertussen significant groter, en kan men naast Silicon Valley (belangrijke hightech hub) ook spreken van een *biotech valley*. Deze ontwikkelingen bieden kansen voor Vlaanderen. Vlaanderen heeft immers een sterke reputatie opgebouwd in het domein van de biotechnologie door baanbrekende ontdekkingen en innoverende toepassingen. De biotechindustrie in Vlaanderen realiseerde belangrijke doorbraken op het vlak van de genetica en de plantkunde. Het Vlaams Instituut voor Biotechnologie (VIB) verricht baanbrekend onderzoek naar de basis van het leven, gezondheid en ziekte. De Vlaamse cluster biotechnologie en levenswetenschappen behoort daardoor vandaag tot de vijf beste van Europa. Heel wat Vlaamse biotechbedrijven zijn door deze ontwikkelingen belangrijke spelers geworden op de internationale markt. Amerikaanse biotechbedrijven willen anderzijds in Europa hun technologie verder testen of uitwerken i.s.m. Vlaamse onderzoeksinstellingen, en zijn potentiële groeiers voor Vlaanderen.

Olie- en gasindustrie

De VS zijn sinds 2013 de grootste olieproducent ter wereld, voor Saudi-Arabië en Rusland. De Amerikaanse olieproductie is dan ook spectaculair toegenomen, van 8.325 vaten per dag in 2005 tot 14.021 vaten per dag in 2014 (een stijging van 68%!). Sinds 2011 is de VS ook de grootste gasproducent ter wereld voor Rusland en Iran. De gasproductie in de VS is toegenomen van 511 miljoen m³ in 2005 tot 728 miljoen m³ in 2014 (stijging van 42%). De reden voor de spectaculaire stijging van zowel de olie- als gasproductie in de VS, was de Amerikaanse 'schaliegas en schalie-olie boom'. Technologische doorbraken in het 1^e decennium van de 21ste eeuw hebben ervoor gezorgd dat moeilijk bereikbare ondergrondse olie- en gasvoorraden toch ontgonnen kunnen worden via horizontale boringen in combinatie met hydraulische fracking. Er zijn enorme ondergrondse schaliegas- en schalie-olievelden te vinden in de VS, verspreid over een groot deel van het land, vooral in de plattelandsgebieden. Door de daling van de olieprijs, is de ontginning van schaliegas echter niet meer zo rendabel en is de markt weer wat gedaald. Ondanks deze fluctuaties in de sector, biedt de olie- en gas sector nog altijd opportuniteiten voor toelevering aan de olie- en gasbedrijven en aan EPC- (*Engineering, Production & Construction*) bedrijven die actief zijn in de Amerikaanse olie- en gasindustrie. Het is evenwel belangrijk dat bij het inspelen op opportuniteiten in deze sector de klimaatdoelstellingen niet in de wind geslaan worden (zie 2.7.).

Amerikaanse bedrijven in deze sector zorgen jaar na jaar voor belangrijke en kapitaalsintensieve investeringen ter uitbreiding van hun activiteiten in Vlaanderen.

Chemische industrie

De chemische industrie is één van de belangrijkste industriële sectoren in de VS. Het land is na China de tweede belangrijkste chemische producent ter wereld. De Amerikaanse producenten van basischemie zijn voornamelijk geconcentreerd in de Staten gesitueerd aan de Golf van Mexico, waar op petroleum en gas gebaseerde grondstoffen geproduceerd worden in raffinaderijen. Texas en Louisiana zijn daarbij de grootste producenten van basischemicaliën. De productie van andere chemische producten, zoals plastics, farmaceutische producten en meststoffen is meer verspreid over heel de VS, met belangrijke concentraties in het noordoosten van de VS en de regio '*Upper Midwest*'. De VS geldt in deze belangrijke economische sector zowel als importeur als exporteur. Zoals al in hoofdstuk 1 werd duidelijk gemaakt bestaat ongeveer

⁶ Iowa, Michigan, Minnesota, North-Dakota, South-Dakota, Wisconsin

de helft van de huidige Vlaamse uitvoer naar de VS uit chemische en farmaceutische producten. Dit hoeft niet te verwonderen: vandaag bereikt de chemische sector in Vlaanderen één van de hoogste specialisatiegraden ter wereld, wat Vlaanderen en de VS evidente partners maakt in dit domein. Toch is voorzichtigheid geboden. Hoewel de Amerikaanse invoer van chemische en farmaceutische producten tot voor kort groter was dan de Amerikaanse uitvoer van deze producten, boekt de VS sinds 2012 een handelsoverschot in deze sector. De Amerikaanse chemische industrie is immers competitiever geworden door de lagere gasprijzen in de VS.

De grotere Amerikaanse farmabedrijven die al in Vlaanderen aanwezig zijn, versterken hun aanwezigheid én het ecosysteem in Vlaanderen en blijven in Vlaanderen investeren. De sterke waardenketen die Vlaanderen heeft in de chemische sector, zowat alle schakels zijn immers aanwezig, is dan weer aantrekkelijk voor nieuwe investeerders.

Informatie- en communicatietechnologie (ICT) en mechatronica

Berekend naar het aantal nieuwe technologiejobs van de laatste 5 jaar tot het totaal aantal privéjobs, telt de VS 25 technologie hotspots, waarvan de grootste rond San Francisco en Silicon Valley. Andere liggen verspreid over voornamelijk de West- en Oostkust, naast enkele in het binnenland (zie ook 2.2). Wat betreft de zogenaamde 'industrie 3.0' heeft Vlaanderen zijn sporen in de VS reeds goed verdiend op de domeinen semiconductors, telecom, cyber security e.a. Het sterke Amerikaanse ecosysteem in ICT en de vele professionele evenementen bieden opnieuw opportuniteiten voor de vele Vlaamse bedrijven met een bewezen sterkte in de nieuwe domeinen Internet of Things, internet en cloud, image processing, fintech, en intelligente verkeerssystemen – domeinen die aan de basis liggen van disrupties in maatschappij en 'industrie 4.0'. Voor vele start ups in deze domeinen is de VS een cruciale component in hun groei. De Vlaamse sterktes resulterend uit het 'industrie 3.0' stadium hebben ook in het volgend 'industrie 4.0' decennium grote groeikansen, zo blijkt uit hun groeiend Amerikaanse klantenbestand en het risicokapitaal dat ze ondertussen hebben opgehaald. Het aantal Vlaamse bedrijfsleiders in beursgenoteerde Amerikaanse ICT-multinationals is ook aanzienlijk. Er liggen twee decennia aan bewijs dat Vlaamse ICT-bedrijven in de VS een sterke reputatie hebben en gegeerd zijn. Bestaande sterktes van Vlaanderen (een kruispunt van dataverkeer in Europa, state-of-the-art telecommunicatienetwerken en data opslag infrastructuur), een eerste generatie succesvolle ICT-ondernemers en een nieuwe generatie jonge ICT'ers die eigen ICT-bedrijven opstarten met blik op de VS zorgen voor een momentum voor het realiseren van de Vlaamse 'Visie 2050' doelstellingen. Zo liggen er ontluikende groeikansen voor ICT-bedrijven in digital health. De combinatie van een ziekenhuisinfrastructuur van wereldklasse en ICT-bedrijven in Vlaanderen zorgen voor een kruisbestuiving met resultaten die opgewassen zijn tegen de concurrentie op de Amerikaanse markt, wat de 'Visie 2050' transitie 'werk maken van zorg' kan ondersteunen (zie ook 2.6.). Hetzelfde geldt voor ICT-bedrijven in intelligente verkeerssystemen die op de Amerikaanse markt hun sterkte al hebben bewezen, en mede de transitie 'werken aan een vlot en veilig mobiliteitssysteem' kunnen waarmaken door hun groei in de VS en bijdragen aan de evolutie naar smart cities (zie ook 2.5.).

Voeding en dranken

De Amerikaanse voedingssector is een veelbelovende sector voor Vlaamse exporteurs. Het is een sector die heel competitief, matuur en gevarieerd is. Tijdens de periode 2013-2014 is zowel de vraag als de waarde binnen deze sector toegenomen. Dit toont aan dat de Amerikaanse consument op zoek is naar specifieke producten met unieke eigenschappen. Niet genetisch gemodificeerde voedingsproducten zijn ook een opkomende trend binnen de voedingssector. Het *Speciality Food*-segment is en blijft het segment bij uitstek voor Vlaamse exporteurs. Belgische voedingsproducten worden in vele gevallen beschouwd als een ware specialiteit. Het is een segment dat een totale waarde heeft van \$ 88 miljard en in 2014 groeide met 19%.

Vergelijkbaar met België is de Amerikaanse markt strikt gereguleerd en daar moeten Vlaamse exporteurs op voorbereid zijn. De belangrijkste overheidsinstanties voor de regulatie van voedingsmiddelen zijn de *'Food and Drug Administration'* (FDA) en het Amerikaanse ministerie van Landbouw (USDA).

Vlaamse vestigingen van Amerikaanse voedingsconcerns zorgen niet alleen voor investeringen in uitbreiding van hun productiefaciliteiten, maar ook in O&O.

Lucht- en ruimtevaart

De lucht- en ruimtevaartindustrie is één van de meest succesvolle economische sectoren van de VS. Voornaamste oorzaak van de groei zijn de verhoogde defensie-uitgaven. Ongeveer 40% van de productie van deze sector wordt geleverd aan het Amerikaanse ministerie van Defensie, gevolgd door de NASA, andere overheidsinstellingen, de private en de commerciële luchtvaart. Vliegtuigen en vliegtuigonderdelen vormen de grootste sector. De luchtvaartindustrie is vooral gevestigd in Californië, Texas, Washington en Connecticut, terwijl de ruimtevaartindustrie sterk is vertegenwoordigd in Californië, Arizona, Texas en Alabama. De belangrijkste spelers op de Amerikaanse markt zijn goed voor een nationaal marktaandeel van 75,7 procent. De Midwest doet ook zijn bijdrage, vooral in het domein van motoren- en turbinebouw (o.a. in de Ohio Aerospace Corridor). Daarnaast is er nog een belangrijke cluster in Wichita, Kansas, die een aantal vooraanstaande Business Jets & Aircrafts-bouwers verzamelt. Vlaanderen telt tal van bedrijven en KMO's die hoogtechnologische toepassingen in Vlaanderen ontwikkelen en toeleveren aan de lucht- en ruimtevaartsector wereldwijd. De Vlaamse cluster (*Flemish Aerospace Group* (FLAG)) is matuur en heeft nog veel potentieel tot groei.

De constructie markt voor residentiële woningen

De VS is de tweede grootste constructiemarkt in de wereld. De immobiliënmarkt is opnieuw gegroeid in de afgelopen jaren. Nieuwe woningprojecten zullen naar verwachting 7,8% stijgen tot 1,27 miljoen eenheden in 2016, terwijl de verkoop van bestaande huizen wordt geraamd op 5,46 miljoen, een robuuste 14,7% hoger dan in 2015. Een tweecijferige groei wordt ook verwacht voor de verkoop van nieuwe woningen, naar schatting een totaal van 565.000 in 2016, een stijging tegenover ongeveer 490.000 verkopen in 2015. Met de top 15 van de belangrijkste stedelijke gebieden in de VS wordt samen gerekend al 33% van het totale aantal inwoners bereikt. Staten als New York, Florida, Texas en Californië en steden zoals New York City, Los Angeles, San Francisco, Miami en Chicago hebben een hoog inkomens- en uitgavenniveau. In deze sector bestaan opportuniteiten voor Vlaamse exporteurs van high-end bouwmaterialen, zoals vloerbekleding, muurbekleding, aluminium ramen en terrasconstructies, etc. De markt voor residentieel meubilair in de VS is sterk gelinkt aan de groei in de immobiliënmarkt. Het Amerikaanse meubelassortiment is voor een groot deel wat in België als 'klassiek' wordt beschouwd. Klassieke en echte antieke meubelen uit België vallen dan ook heel erg in de smaak bij de Amerikaanse consument. In het hogere segment is ons modern design gegeerd. Design wordt een almaar belangrijker factor in de aankoopkeuze van de Amerikaanse consument, hoewel het niet zo belangrijk is als in Vlaanderen. Vlaamse high-end designmeubelen en design interieurproducten vinden zeker een markt in de VS.

De bilaterale handel tussen Vlaanderen en de VS zou de komende jaren een boost kunnen krijgen door het afschaffen van de invoerheffingen in het kader van de onderhandelingen m.b.t. het afsluiten van het TTIP. Dit vrijhandelsakkoord tussen de VS en de EU kan tal van kansen bieden om de Vlaamse economie verder te internationaliseren, maar stelt ook enkele uitdagingen. Naast het afschaffen van de (nu reeds relatief lage) invoerheffingen in de EU en de VS wordt bijzondere nadruk gelegd op regelgevende aspecten en hoe daarin grotere onderlinge coherentie en samenwerking kan worden bereikt, gezien de potentiële impact ervan op de bilaterale handel. Dit gaat over verschillende vormen van regelgeving (standaarden, procedures, vereisten, kwalificaties, ...) in een heel aantal verschillende sectoren (o.a. de automobielsector, financiële sector, ICT, cosmetica, chemie, voedingsproducten,...). Er zijn verschillende mogelijkheden om grotere convergentie te bereiken, van harmonisatie (dezelfde regels aan beide kanten van de oceaan) tot wederzijdse erkenning. Wel moet een en ander gebeuren met eerbiediging voor de basisbeginselen waarop ons milieubeleid is gestoeld (hoog beschermingsniveau, geen versoepeling van onze bestaande milieunormen en -wetgeving). Naast de afspraken over regelgeving zou het TTIP alle elementen moeten bevatten die de EU traditioneel opneemt in zijn ambitieuze vrijhandelsakkoorden. Het gaat hier om markttoegang voor goederen, diensten en toegang tot openbare aanbestedingen. Maar ook om afspraken met betrekking tot intellectuele eigendomsrechten, mededinging, douaneprocedures, en dergelijke. Er zal ook een hoofdstuk komen over de bescherming van buitenlandse (directe) investeringen, althans indien hierin een aantal essentiële punten in vervat zijn, die belangrijk zijn voor de EU. Vlaanderen heeft zich geëngageerd om de audiovisuele diensten de nodige bescherming te bieden. In het onderhandelingsmandaat van de Europese Commissie staat dat deze diensten geen voorwerp zullen vormen van het hoofdstuk "handel in diensten".

In de landbouwsector heeft Vlaanderen offensieve belangen in de VS, waaronder, naast tarifaire belangen (bv. de afbouw van Amerikaanse invoerheffingen op fruit of zuivelproducten), het wegwerken van niet-tarifaire belemmeringen en grotere discipline i.v.m. de uitvoerconcurrentie van de VS-landbouw en de interne landbouwsteun in de VS. Aan de defensieve zijde kunnen de tariefverminderingen op gevoelige landbouwproducten (bv. de vermindering van invoerheffingen door de EU op rundvlees, varkensvlees, gevogelte of suiker) een rechtstreekse impact hebben op de Vlaamse landbouwsector. Verder is de Vlaamse Regering van mening dat de stroomlijning van de regelgeving niet mag leiden tot een afzwakking van de regelgeving binnen de EU. Deze is op sommige vlakken strenger dan in de VS, bijvoorbeeld op het vlak van met hormonen behandeld vlees of genetisch gemanipuleerde organismen. De Europese Commissie heeft reeds herhaaldelijk verklaard dat ze niet van plan is om de lat te verlagen, of om af te wijken van bepaalde Europese principes – zoals het voorzorgsprincipe.

Als geavanceerde economie biedt de VS voor Vlaanderen ook heel wat kansen in de dienstensector. De grootste kansen voor de Vlaamse economie liggen wellicht in de maritieme sector. De VS sluit traditioneel geen verbintenissen voor deze sector. Onder meer hierdoor zijn bepaalde activiteiten, zoals baggerwerken, verboden voor buitenlandse operatoren (Jones Act). De opening van de Amerikaanse baggermarkt via het TTIP is één van de belangrijkste offensieve belangen voor Vlaanderen (zie ook 2.4). Verder is ook de toegang voor operatoren uit de EU tot openbare aanbestedingen in de VS, vooral op sub-federaal niveau, ook een groot offensief belang voor Vlaanderen. Door "*Buy America(n)*" en gelijkaardige regels en gebruiken, zijn de kansen voor operatoren uit de EU – bijvoorbeeld de Vlaamse autobusbouwers – om openbare aanbestedingen in de wacht te slepen vaak zeer klein.

Algemeen gezien hecht Vlaanderen ook belang aan een sterk hoofdstuk over handel en duurzame ontwikkeling.

Zoals werd opgemerkt in hoofdstuk 1 bevinden zowel de hoofdkwartieren van het IMF en de Wereldbank zich in de VS, meer in het bijzonder in hoofdstad Washington DC. Het IMF heeft als belangrijkste doelstellingen het bevorderen van wisselkoersstabiliteit en een vrij internationaal betalingsverkeer, het voorzien in de behoefte aan internationale liquiditeiten en het verlenen van financiële assistentie aan leden die problemen hebben met hun betalingsbalans. De Wereldbank verstrekt als gespecialiseerde VN-organisatie leningen aan ontwikkelingslanden en middeninkomenslanden, met als voornaamste doel het bestrijden van armoede. In Washington DC worden de projecten bepaald en opgevolgd, en de normen opgesteld waaraan de tenders moeten voldoen. De toegang van Vlaamse bedrijven tot deze instellingen kan worden verbeterd door een actieve matching van de expertise in Vlaanderen met de projecten die door deze instellingen worden gefinancierd. Dit vergt wel een permanente inspanning in het hart van de internationale instellingen in Washington, gekoppeld aan outreach in de landen waar de projecten worden gerealiseerd.

2.2 Onderzoek & Ontwikkeling (O&O)

Niettegenstaande de inhaalbeweging van groei landen zoals China en India blijft de VS koploper op vlak van O&O. De VS heeft een O&O-intensiteit (dit is de verhouding van de totale uitgaven voor O&O tot het bruto binnenlands product) van 2,74% en spendeert in absolute cijfers het hoogste bedrag aan O&O wereldwijd. Belangrijke plaatsen in de VS voor O&O zijn o.a. Boston, de San Francisco Bay Area (met Silicon Valley) en de Research Triangle (Durham, Raleigh, Chapel Hill) in North-Carolina. Voor de Vlaamse Regering is de groei en bloei van het grensverleggend wetenschappelijk onderzoek in Vlaanderen een belangrijke beleidsdoelstelling. De O&O-intensiteit voor Vlaanderen evolueerde van 2,32% in 2011 tot 2,51% in 2012 en 2,54% in 2013. Met dit resultaat vindt Vlaanderen aansluiting met de Europese innovatieleiders en is derhalve goed op weg om de 3%-norm te bereiken. Deze cijfers verklaren de grote impact die de VS vandaag al op het Vlaamse onderzoekslandschap heeft, maar bieden ook de mogelijkheid het grensverleggend wetenschappelijk onderzoek in Vlaanderen verder te ontwikkelen. Om excellentie in het wetenschappelijk onderzoek na te streven is doordachte internationalisering immers een belangrijk aspect. Op dit moment heeft het FWO-Vlaanderen nog geen bilaterale akkoorden met de VS. Deelname aan de 'GROW' (*Graduate Research Opportunities Worldwide*) en 'PIRE' (*Partnerships for International Research and Education*) - programma's van de *National Science Foundation* (NSF) biedt mogelijkheden tot versterkte samenwerking. Ook de Vlaamse kennisinstellingen zijn vragende partij voor een faciliterende rol van de overheid om samenwerking te stimuleren. Bovendien zijn de Vlaamse kennis en sterke O&O-domeinen en -faciliteiten een sterk argument in het aantrekken van directe -en uitbreidingsinvesteringen naar Vlaanderen en een opportuniteit voor Amerikaanse bedrijven die op zoek zijn naar O&O-partners.

2.3. Hoger onderwijs

De omvangrijke investeringen in O&O hebben er mee voor gezorgd dat vele Amerikaanse kennisinstellingen tot 's werelds meest kwalitatieve en prestigieuze behoren. Hierdoor zijn ze bijzonder aantrekkelijk voor internationale studenten en docenten in het streven naar academische uitmuntendheid. Maar liefst 39 Amerikaanse kennisinstellingen staan in de top 100 van de *Times Higher Education World University Ranking 2015-2016* waarvan het *California Institute of Technology*, *Stanford University*, het *Massachusetts Institute of Technology* en *Harvard University* de voornaamste zijn. Uit voorgaand hoofdstuk bleek dat ook Vlaamse studenten en docenten een grote interesse hebben in een opleiding/stage in de VS. Zoals in het actieplan van het Departement Onderwijs & Vorming '*Brains on the move*' wordt uiteengezet, is dergelijke internationale uitwisseling van zowel docenten als studenten cruciaal voor de internationalisering van het Vlaams hoger onderwijs. Internationalisering speelt immers een belangrijke rol in het behouden en versterken van de kwaliteit van ons (hoger) onderwijs en is noodzakelijk om de plaats van Vlaanderen

binnen een geglobaliseerde kennismaatschappij te garanderen. Ook de omgekeerde beweging is relevant aangezien studenten en docenten uit het buitenland die in Vlaanderen studeren of werken, eveneens bijdragen tot het internationaal karakter van het hoger onderwijs. De blijvende interesse vanuit het Vlaamse hoger onderwijs en het asymmetrisch karakter van de studentenmobiliteit tussen Vlaanderen en de VS biedt de opportuniteit verder in te zetten op wederkerige mobiliteit. Daarnaast kan het ook een meerwaarde zijn om op beleidsniveau te kunnen samenwerken met de VS en zo elkaars (hoger)onderwijssystemen beter te leren kennen en eventuele obstakels met betrekking tot internationale samenwerking in dit domein te kunnen wegwerken.

2.4. Logistiek, waterbeheer en stedenbeleid

Delen van de VS worden op regelmatige basis geteisterd door orkanen en andere zware stormen. Vaak gaat dit gepaard met grote watersnood. Hierdoor is er veel interesse in de VS voor buitenlandse expertise in dit domein. Waterbeheer werd er immers lang verwaarloosd. Dit biedt kansen voor onze regio gezien Vlaanderen een grote expertise kent op vlak van waterbeheer. Deze wordt uitgedragen en bevorderd door het Vlaams Waterbouwkundig Laboratorium. Naast waterbeheer kan Vlaanderen ook expertise aanbrengen op vlak van duurzame scheepvaart en beheer/modellering van water en vaargeulen. Dit laatste hangt uiteraard samen met de eerder gemaakte opmerking rond de noodzakelijke opening van de baggermarkt (zie 2.1).

Verder zet Vlaanderen sterk in op innovatie op vlak van logistiek en infrastructuur. Dit biedt kansen om verder te bouwen op de bestaande havensamenwerkingsovereenkomsten en eventueel nieuwe samenwerkingsvormen tot stand te brengen tussen Vlaamse en Amerikaanse havenautoriteiten rond optimalisatie van logistiek en verduurzaming van havenactiviteiten.

Tegen 2050 woont twee derde tot drie vierde van de wereldbevolking in steden (anno 2016 is dat de helft), met steeds meer snelgroeïende megasteden van meer dan 10 miljoen inwoners. Ook de VS heeft talrijke grote steden waarvan New York met ongeveer 8,5 miljoen inwoners de grootste is. In de zogenaamde *metropolitan area* rond deze stad wonen zelfs meer dan 23 miljoen inwoners. Naast enkele megasteden telt de VS natuurlijk ook tal van middelgrote en kleinere steden. Het verzekeren van de levenskwaliteit en concurrentiekracht bij het aantrekken van economische activiteiten van (mega)steden vraagt een weloverwogen beleid op vlak van infrastructuur, woon-, zorg- en innovatieklimaat, vervuiling, veiligheid en arbeidsmarkt. Als dichtbevolkte en verstedelijkte regio heeft ook Vlaanderen met deze beleidsuitdaging te kampen. De Vlaamse Regering neemt deze uitdaging op en wil met haar stedenbeleid onze steden en kernen laten voldoen aan het 11^e Duurzame Ontwikkelingsdoel (*sustainable development goal* of SDG) van de VN voor 2030, dat inclusieve, veilige, veerkrachtige en duurzame steden en menselijke nederzettingen vooropstelt. Meer specifiek stelt de regering zicht tot doel onze steden om te vormen tot zogenaamde slimme steden (*smart cities*) die gebruik maken van digitale technologie om behoeften en functies te verbinden en een kwaliteitsvolle publieke dienstverlening te verzekeren. Het Stedenfonds en subsidiëring van innovatieve stadsprojecten zijn hiervoor belangrijke instrumenten. Ook in de VS wordt geïnvesteerd in duurzame stadsontwikkeling. Steden als New York (met het Hudson Yards project), San Francisco, Boston en Seattle experimenteren volop met het concept van de *smart city*. Ook de zogenaamde *American Legacy Cities* zoals Detroit, Cleveland, Pittsburgh en Buffalo vragen om een slim stedenbeleid. Het gaat hier om steden in de zogenaamde *Rust Belt*, gekenmerkt door een sterke bevolkingsdaling, economische terugval, grote infrastructuurproblemen en een concentratie van armoede. Dit biedt de opportuniteit om best

practices en bestuurlijke kennis met elkaar te delen. Dit kan bilateraal maar ook via het VN-Habitat⁷ kantoor in New York.

2.5. (Gedeeld) cultureel erfgoed

Het is een gemeengoed te stellen dat Amerika's populaire cultuur sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog van grote invloed is geweest op de rest van de Westerse wereld. Ook haar culturele (hyper)diversiteit, in het bijzonder in de grote steden waar talrijke subculturen geboren werden, spreken tot de verbeelding. Naast een bloeiende en invloedrijke entertainmentindustrie, met Hollywood als epicentrum, barst de VS echter ook van de meer verheven kunsten. Op vlak van moderne beeldende kunst speelt de VS een centrale rol met instellingen zoals het Guggenheim Museum (New York), het Museum of Modern Art (New York), het Whitney Museum of American Art (New York), het J. Paul Getty Museum (Los Angeles), het Art Institute in Chicago, de National Art Gallery (Washington DC), en vele andere. Maar ook voor andere hedendaagse kunstvormen zijn er tal van opportuniteiten. Naast moderne kunst is ook de interesse in klassieke kunsten en erfgoed er groot. New York blijft bij dit alles haar rol behouden als internationaal cultuurcentrum en springplank naar de rest van de wereld, al steken ook andere Amerikaanse steden New York naar de kroon als internationale cultuurcentra. Deze bruisende, maar tegelijk ook erg concurrentiele cultuurscène biedt kansen voor de Vlaamse cultuursector, zowel op vlak van erfgoed als van hedendaagse beeldende kunsten, podiumkunsten, muziek en film⁸. De kwaliteit van het Vlaamse cultureel landschap is immers groot. Dit gegeven is een bijzonder grote troef voor de internationale positionering en uitstraling van Vlaanderen. Ook voor de culturele sector zelf vormt internationalisering vandaag één van de kritische succesfactoren voor professionalisering, duurzame carrièreopbouw en de leefbaarheid van kunstenaars en organisaties.

Zoals in het vorige hoofdstuk uiteengezet werd, delen Vlaanderen en de VS ook historisch erfgoed (*shared heritage*). De Vlaamse migratie in de 19e eeuw, de beide wereldoorlogen en enkele historische figuren en gebeurtenissen geven de mogelijkheid om in samenwerking met Amerikaanse partners de herinnering aan dit erfgoed en de herdenking ervan levend te houden ten behoeve van de huidige en toekomstige generaties. Daarnaast kan dit gedeeld erfgoed een vertrekpunt bieden om het hedendaagse Vlaanderen te introduceren in de VS.

2.6. Gezondheidszorg

De betere toegankelijkheid voor Amerikanen tot medische verzekeringen ten gevolge van de hervormingen in de Amerikaanse gezondheidszorg, toenemende internationale patiëntenmobiliteit en de impact van nieuwe communicatietechnologieën (bv. operaties vanop afstand e.d.) creëren opportuniteiten voor internationale samenwerking met de VS op vlak van gezondheidszorg. Vlaanderen heeft wat dit domein betreft immers een goede reputatie en dit zowel op vlak van onderzoek (hersenonderzoek, nanotechnologie, hartchirurgie, in vitro-therapie, stamcelonderzoek,...) als dienstverlening, infrastructuur én bedrijven. Dergelijke internationale samenwerking kan de 'Visie 2050' transitie 'werk maken van zorg' ondersteunen en sluit aan bij de beleidsdoelstelling om de inspanningen die de Vlaamse Regering deed met betrekking tot zorginnovatie in het kader van het programma Flanders' Care, sterk(er) internationaal te positioneren. Flanders' Care is een programma van de Vlaamse overheid dat streeft naar een verbetering van de

⁷ Het United Nations Human Settlements Programme, (UN-HABITAT), is een programma van de VN met als doel het bevorderen van sociale en duurzame stedenbouw.

⁸ Wat deze laatste twee domeinen betreft moet wel rekening gehouden worden met de beperktheid van de Amerikaanse markt vanwege de taal. De commerciële impact van Nederlandstalige films en muziek is zeer beperkt. Er bestaan wel commerciële opportuniteiten voor het maken van Vlaamse en Amerikaanse Engelstalige coproducties, die mogelijk wel een commercieel succes kunnen worden in de VS.

zorgkwaliteit door - via innovatie - verantwoord ondernemerschap in de zorgeconomie te stimuleren. Het programma krijgt vorm via het Actieplan Flanders' Care 2.0.

2.7. Klimaat en energie

De klimaatverandering en de zoektocht naar alternatieve energiebronnen vormen vitale uitdagingen die Vlaanderen en de VS delen als partners binnen het Klimaatakkoord van Parijs waarover 192 landen het eens werden in december 2015. Wereldwijde ontwikkeling dient zich immers te voltrekken binnen de ecologische grenzen van onze planeet.

De Vlaamse Regering wil daarom een transitie naar een koolstofarm energiesysteem in Vlaanderen dat maximaal hernieuwbaar is en voorziet in een realistische energiemix. Het Vlaams energiesysteem is in de eerste plaats Europees ingebed (Europese Energie-Unie) maar dit belet niet dat er belangrijke linken met de VS zijn op vlak van energiebevoorrading⁹ en de kansen die dat met zich mee kan brengen voor de Vlaamse economie. Diversificatie van de gasbevoorrading is sinds enkele jaren een belangrijk thema in het Europese energiebeleid. In februari 2016 publiceerde de Europese Commissie daarover een Mededeling betreffende een LNG-strategie (vloeibaar aardgas). Bevoorrading van LNG uit de VS kan bijdragen tot een grotere gasbevoorradingsszekerheid in de EU. De VS wil immers een deel van zijn schaliegas exporteren onder de vorm van LNG. De Amerikaanse federale overheid heeft recent voor het eerst in decennia een energiebedrijf de vergunning gegeven om een LNG-exportterminal te bouwen en dertien andere bedrijven hebben een vergunningsaanvraag lopen. Hoewel het grootste deel van het Amerikaanse LNG wellicht verscheept zal worden naar Azië, is het ook de bedoeling een deel naar Europa te exporteren. Dit kan belangrijk zijn voor onze havens (LNG-terminals) en bedrijven die gespecialiseerd zijn in het transport en verwerken van LNG-gas. De capaciteitsbenutting van de Europese LNG-terminals is niet zeer hoog, zodat bijkomende import langs die weg kan plaatsvinden zonder dat er extra investeringen nodig zijn. LNG wordt ook meer en meer beschouwd als een interessante brandstof voor scheepvaart en grote vrachtwagens. De havens van Antwerpen en Gent hebben contacten met de Amerikaanse haven van Jacksonville binnen de "*Focusgroep on LNG*" om het gebruik van LNG als scheepsbrandstof te implementeren.

Hoewel het klopt dat bij een deel van de Amerikaanse publieke opinie en beleidsvoerders scepsis bestaat t.a.v. de ernst van de klimaatsverandering hebben sommige Staten zich geprofileerd als ware koplopers op vlak van het bestrijden van deze evolutie. Vooral Californië verdient hier een vermelding. Met dergelijke Staten kan Vlaanderen aan bestuurlijke kennisdeling doen en *best practices* uitwisselen. Zo staat Vlaanderen ver op vlak van bestuurlijke maatregelen die de energie-efficiëntie van gebouwen bevorderen (zoals de EPB-regelgeving voor nieuwbouw, invoering van het residentieel EPC, leningen specifiek voor energiebesparende maatregelen, het renovatiepact e.a.).

Er is tenslotte ook heel wat expertise in verband met energie bij Vlaamse onderzoeksinstituten zoals VITO en Energyville. Eveneens vermeldenswaardig in dit opzicht is het Wetenschapspark GreenBridge in Oostende van UGent waar volop wordt ingezet op *Blue Growth*, het duurzaam exploiteren van oceanen en zeeën. Onderzoekdomeinen die hieronder vallen zijn o.a. blue energy (offshore wind-, golf- en getijdenenergie), aquacultuur, mariene biotechnologie, zeebodemminbouw en kustverdediging. De haven van Los Angeles heeft een marine research center waarmee samenwerkingsopportuniteiten in deze domeinen gezocht kunnen worden.

⁹ Bevoorradingsszekerheid en energieopwekking uit fossiele energie zijn federale bevoegdheid.

Hoofdstuk 3 – Doelen en ambities

Bovenstaande observaties in acht genomen stelt de Vlaamse Regering zichzelf zeven centrale doeleinden voor haar bilaterale relaties met de VS. De regering wil ten eerste sterk inzetten op het handhaven en verder ontwikkelen van de nauwe economische banden met de VS. Daarnaast wil ze de academische betrekkingen met de VS versterken en dit zowel op vlak van wetenschappelijk onderzoek, als op vlak van studentenmobiliteit. Verder wil de Regering culturele uitwisseling faciliteren, blijvend Amerikaanse toeristen naar Vlaanderen aantrekken en er een *'Flemish Community'* uitbouwen. Tenslotte heeft de Regering de ambitie Vlaamse beleidsexpertise op enkele relevante domeinen (stedenbeleid, zorg, energie,...) sterker uit te spelen in de VS. Belangrijk bij dit alles is de noodzaak om op positieve wijze bekend te staan bij Amerikaanse partners en publiek. Daarom neemt de Vlaamse Regering zich voor de naamsbekendheid en bijhorende reputatie van Vlaanderen in de VS op efficiënte wijze te bewaken en te beheren.

Deze doelstellingen staan uiteraard niet los van elkaar maar werken wederzijds versterkend.

1. De VS behouden en versterken als strategische handelspartner en buitenlandse investeerder

Internationalisering van de Vlaamse economie is een absolute prioriteit van de Vlaamse Regering. Het is van cruciaal belang voor de welvaart van elke Vlaming om internationale groei te blijven stimuleren en zo jobs te creëren. Gezien het belang van de VS als handelspartner is het evident om er een sterk en innovatief Vlaanderen verder in de markt zetten, in lijn met de meerjarige internationaliseringsstrategie voor de Vlaamse economie, en inspelend op de verdere ontwikkelingen in het TTIP-dossier. De VS moet gehandhaafd blijven als strategische handelspartner, en als belangrijke voedingsbodem voor Vlaamse bedrijven die er zaken-, technologische of financiële partners zoeken, of er een vestiging willen opstarten.

Verder moet ook blijvend werk gemaakt worden van het aantrekken van Amerikaanse investeringen naar Vlaanderen. Buitenlandse investeerders zijn immers essentieel voor het Vlaamse economische weefsel en de werkgelegenheid, en kunnen Vlaamse clusters versterken. Voor een snelle groei in Vlaanderen is het vooral belangrijk om de nieuwste technologieën uit de VS naar Vlaanderen te halen en te koppelen aan sterke ontwikkelingen in de Vlaamse kennisdomeinen. Tegelijk moet Vlaanderen blijven inzetten op bestaande vestigingen van Amerikaanse bedrijven, die in Vlaanderen regelmatig voor uitbreidingsinvesteringen zorgen. De beperkte taalafstand, een gelijklopend waardenpatroon en een bedrijfscultuur die slechts in beperkte mate verschilt van de Vlaamse, zijn gunstige factoren voor de economische relaties tussen Vlaanderen en de VS.

2. Intensievere samenwerking met kennisinstellingen, onderzoeks- en innovatiecentra uitwerken met bijzondere aandacht voor een wederkeriger uitwisseling van studenten, docenten en onderzoekers

De asymmetrische studentenmobiliteit tussen Vlaanderen en de VS schept ruimte om verder in te zetten op wederkerige mobiliteit, zowel op het niveau van creditmobiliteit (korte uitwisselingen tot 1 jaar, met uitwisseling van credits en behalen van diploma aan de thuisinstelling) als diplomamobiliteit (volledige opleiding in het gastland, inclusief het behalen van een diploma). Het Vlaams wetenschappelijk onderzoek en hoger onderwijs promoten bij Amerikaanse studenten en onderzoekers en hierdoor uitwisseling en samenwerking stimuleren, vormt daarom de tweede doelstelling. Focus ligt daarbij op het Amerikaanse Noordoosten en de innovatiecentra.

Academische diplomatie staat bijgevolg centraal in het bilateraal beleid naar de VS toe. Academische diplomatie kent twee aspecten. Enerzijds bestaat het erin de Vlaamse kennisinstellingen, inclusief de Strategische Onderzoekscentra (SOC), vanuit een vraaggestuurde benadering actief te ondersteunen om de internationale opportuniteiten voor deze actoren te maximaliseren. Anderzijds betekent het ook de Vlaamse kennisinstellingen actief inschakelen in de uitvoering van het algemeen buitenlands beleid van de Vlaamse Regering om zo bij te dragen tot het imago van Vlaanderen als een innovatieve en lerende regio van toonaangevende kwaliteit en als ideale investeringslocatie op het Europese vasteland. Op die manier draagt academische diplomatie ook bij tot het imago van Vlaanderen als kennisregio. Toegang tot alumninetwerken van Vlaamse kennisinstellingen in de VS is uitermate belangrijk. Vele afgestudeerden nemen immers sleutelposities in in de economische of academische wereld in de VS.

3. De culturele relaties van Vlaanderen met de VS versterken

Vlaanderen stelt belang in een dynamische culturele relatie met de VS. Hoewel ook Amerikaanse steden als Los Angeles, Chicago en Washington steeds meer evolueren tot internationale cultuurcentra, blijft New York de referentie voor de culturele scene wereldwijd. Dit heeft zowel voor- als nadelen: men mag er niet ontbreken maar het is zeer moeilijk om 'gezien' te worden. De omvang, complexiteit en concurrentie op de Amerikaanse markt in het algemeen en in New York in het bijzonder is gigantisch. De culturele sector heeft baat bij een intermediair die de internationale ambities richting de VS faciliteert, opportuniteiten identificeert of drempels voor samenwerking wegneemt. Vlaanderen wil daarom inzetten op haar rol als bruggenbouwer en facilitator.

4. De VS als één van de focusmarkten van Toerisme Vlaanderen verder uitbouwen om het toerisme te ontwikkelen tot een economische groeimotor tegen 2020

Tegen 2020 wil Toerisme Vlaanderen samen met de toeristische actoren het toerisme in en naar Vlaanderen en Brussel op een duurzame manier ontwikkelen tot een economische groeimotor. Hierdoor wordt meer rendement, tewerkstelling en welzijn gerealiseerd. Toerisme Vlaanderen bouwt daarvoor de reputatie van Vlaanderen als kwalitatieve toeristische bestemming uit en zorgt ervoor dat de tevredenheid van de internationale toerist stijgt. Door sterk in te zetten op het merk Vlaanderen onderscheiden we Vlaanderen van concurrerende bestemmingen. Vlaanderen positioneert zich daarbij aan de hand van onderscheidende troeven: Erfgoed, Kunst & Cultuur, Tafelen en Fietsen. Vlaanderen heeft ook heel wat troeven als internationale meetingbestemming. Toerisme Vlaanderen zet daarbij in op de aantrekkelijkheid en de meerwaarde van onze meetingbestemming. Met de merkpositionering en onderscheidende troeven van Vlaanderen mikt Toerisme Vlaanderen op de internationale culturele meerwaardezoeker, die meerdaagse bezoeker voor wie cultuurbeleving een beslissende factor is bij zijn keuze voor een bestemming. Hoewel de buurlanden de belangrijkste doelgroep voor toeristisch Vlaanderen blijven, focust Toerisme Vlaanderen daarnaast op die markten die het hoogste potentieel bieden voor Vlaanderen en waar Toerisme Vlaanderen de grootste meerwaarde kan bieden voor onze toeristische industrie. De VS is er hier één van¹⁰. Zoals bleek uit hoofdstuk 1 is de Amerikaanse markt immers een belangrijke groeimarkt voor Vlaanderen, zowel voor de recreatieve bezoekers als voor de meetingindustrie. Toerisme Vlaanderen zet sterk in op beide segmenten. Dat is nodig gezien de impact van de aanslagen van 22 maart 2016 en de andere aanslagen in Europa op het Amerikaanse reisgedrag.

¹⁰ De andere focusmarkten zijn Ierland, Spanje, Italië, Centraal-Europa, Scandinavië, Japan, Rusland, China, India, Brazilië en regio Azië. Voor het project rond de Grote Oorlog wordt ook gewerkt op Canada, Australië en Nieuw-Zeeland.

5. De Vlaamse diaspora in de VS actief betrekken bij het Vlaams buitenlands beleid

“Een analyse voor het Amerikaanse State Department spreekt over emigranten als *levende verbindingen met hun thuisland, lijnen die over de hele wereld zorgen voor een wederkerige stroom van mensen, producten en ideeën. Een dergelijke mondiale „verbondenheid“ is, meer dan geld of status, in de hedendaagse wereld de sleutel tot succes.*”¹¹

De regering heeft zich voorgenomen de Vlamingen die in het buitenland verblijven actief te betrekken bij het Vlaams buitenlands beleid. Deze *expats* zijn in veel gevallen professioneel gedreven en bekleden vaak maatschappelijk belangrijke posities. De Vlaamse diaspora kan daarom informeel het Vlaams buitenlands netwerk aanzienlijk versterken. Naast deze al dan niet tijdelijk uitgeweken *expats* telt de VS ook een aanzienlijke groep afstammelingen van uitgeweken Vlamingen, voornamelijk in de Midwest (zie hoofdstuk 1). Amerikanen hechten veel belang aan hun genealogische afkomst. Door ook deze mensen een genealogische bakermat te geven, en geïnformeerd te houden over het Vlaanderen van vandaag, kan deze groep fungeren als ‘ambassadeurs’ van Vlaanderen. Daarnaast gelden zij ook als targetgroep voor “*back to the roots*” toerisme. Het in kaart brengen van deze ‘*Flemish Community*’ en deze met elkaar verbinden (*community outreach*) geldt als doelstelling.

6. Vlaamse beleidsexpertise sterker uitspelen in de VS

In het vorige hoofdstuk werd aangetoond dat de VS op tal van domeinen opportuniteiten biedt om beleidsmatig samen te werken of aan bestuurlijke kennisdeling te doen met Amerikaanse autoriteiten, vanuit Vlaamse sterktes. In het bijzonder op vlak van stedenbeleid, waterbeheer, logistiek en havens, gezondheidszorg, energie en klimaat heeft Vlaanderen de juiste expertise in huis om Vlaams vakmanschap uit te dragen in de VS en partnerschappen in die domeinen na te streven.

7. De naamsbekendheid van Vlaanderen vergroten

De interesse van Amerikaanse actoren in Vlaanderen wekken start met naamsbekendheid en daarbij horende het uitbouwen en bewaken van een weldoordacht imago ter plaatse. In lijn met het merkbeleid van de Vlaamse overheid moet Vlaanderen bij het Amerikaanse publiek, bedrijven en overheden als ‘state of the art’ bekend staan. Vlaanderen als autonome Belgische deelstaat in het hart van de Europese Unie, met een sterke democratie, een open economie, performante bedrijven, toponderzoeksinstituten, vernieuwende clusters, logistieke troeven, talentvolle, meertalige en goed opgeleide mensen, waar cultuur en creativiteit hoog in het vaandel worden gedragen en waar het goed leven is. Op die manier groeit niet enkel de interesse in Vlaanderen maar ontstaat ook een beter begrip van Vlaanderens bevolking, taal, regering en geschiedenis. De Vlaamse migratie in de 19e eeuw, de beide wereldoorlogen en enkele historische figuren en gebeurtenissen bieden een vertrekpunt om het hedendaagse Vlaanderen te introduceren in de VS. Tegelijk kan zo in samenwerking met Amerikaanse partners de herinnering aan dit erfgoed levend gehouden worden.

¹¹ Uit: “Reizen zonder John”, Geert Mak

Hoofdstuk 4 – Instrumenten en werkwijzen

Om een goede samenwerking met haar buitenlandse partners te bewerkstelligen en haar belangen in het buitenland te verdedigen heeft de regering beschikking over een netwerk van eigen diensten in het buitenland. In de VS gaat het om een Algemene Afvaardiging van de Vlaamse Regering (AAVR), zes vestigingen van Flanders Investment & Trade (FIT) en één buitenlandkantoor van Toerisme Vlaanderen. Dit netwerk van de Vlaamse overheid in de VS is dan ook het voornaamste middel om de vooropgestelde doelstellingen te realiseren, en dit onder de noemer **'Team Flanders USA'**. Hierbij staan vier uitgangspunten centraal:

1. In het belang van Vlaanderen is een coherent en efficiënt optreden naar de buitenwereld een conditio sine qua non. Het gemeenschappelijk doel van 'Team Flanders USA' is Vlaanderen in al zijn facetten sterker te positioneren en de belangen van Vlaanderen maximaal te behartigen. Om op coherente wijze naar buiten te treden, ageren de verschillende actoren binnen 'Team Flanders USA' daarom complementair aan elkaar. Die complementariteit volgt uit het verschil in taakstelling en doelgroepen, door gebruik te maken van elkaars netwerk en door, waar relevant en nuttig, gezamenlijk naar buiten te treden. Om die synergiën en mogelijke gemeenschappelijke acties te identificeren fungeert de Algemeen Afgevaardigde van de Vlaamse Regering als coördinator op basis van het principe van primus inter pares, vanuit zijn "helikopterzicht" en nauwe contacten met het politieke veld in eigen land en in het gastland.
2. Het uitbouwen en bewaken van een weldoordacht imago ter plaatse als 'state of the art' regio in het centrum van de EU vormt een overkoepelende opdracht van 'Team Flanders USA', in lijn met de taakstelling en doelgroep van iedere actor;
3. Door de aard van het politieke landschap in de VS en het verschil in schaalgrootte worden de beschikbare middelen gefocust ingezet, dus eerder op concrete samenwerkings-, promotie- en prospectie-activiteiten, en op dienstverlening, binnen de Vlaamse bevoegdheden dan op algemene buitenlandse politiek, en in lijn met bovenstaande doelstellingen;
4. Het realiseren van de doelstellingen gebeurt waar relevant en nuttig in samenwerking met het federaal diplomatiek netwerk (Belgische Ambassade en Consulaten-Generaal) en het netwerk van ereconsuls in het bijzonder voor politieke contacten, en met andere instellingen en verenigingen die de bilaterale banden tussen Vlaanderen/België en de Verenigde Staten ondersteunen (nota bene Vlamingen in de Wereld, de Belgian-American Chamber of Commerce (BelCham), de King Boudouin Foundation in the US (KBFUS) en alumninetwerken van Vlaamse kennisinstellingen).

Naast haar netwerk in het buitenland heeft de Vlaamse overheid ook vanuit Brussel enkele bijkomende instrumenten voorhanden om mee de vooropgestelde doelstellingen te realiseren. Deze worden kort toegelicht in 4.2.

4.1. Team Flanders USA

Standplaats	Entiteit	Aantal personeelsleden	Geografische focus
New York	FIT (VLEV)*	6	New England Mid-Atlantic States
	FIT (technologieattaché)		VS (specialisatie 'Bio- en nanotechnologie')
	AAVR*	5	VS
	Visit Flanders		VS
Atlanta	FIT (VLEV)*	2	Southern States
Chicago	FIT (VLEV)	3	Midwest
Los Angeles	FIT (VLEV)*	5	Western States
San Francisco	FIT (technologieattaché)	1	VS (specialisatie 'IT en Mechatronica')
Houston	FIT (VLEV)	2	Texas

Hieronder volgt een toelichting van de werking en onderlinge taakverdeling binnen 'Team Flanders USA'. De Vlaamse Regering voorziet voor de werking van 'Team Flanders USA' een budget van 4.500.000 euro per jaar. De cijfers tussen () verwijzen naar de doelstellingen uit hoofdstuk 3.

- ***Algemeen Afvaardiging van de Vlaamse Regering in de VS***

De Algemene Afvaardiging van de Vlaamse Regering (AAVR) behartigt – uitgezonderd de opdrachten die FIT en Toerisme Vlaanderen voor zich nemen – alle bevoegdheden van de Vlaamse Regering in de VS. Vanuit diens algemene opdracht staat de AAVR in de eerste plaats in voor de realisatie van de doelstellingen (2, 3, 5, 6 en 7) op vlak van culturele en academische samenwerking, evenals het sterker uitspelen van Vlaamse beleidsexpertise op enkele relevante domeinen (stedenbeleid, zorg, energie,...), het in kaart brengen en uitbouwen van een 'Flemish Community' in de VS en het uitdragen van Vlaanderens naamsbekendheid door publieksdiplomatieke acties.

Op academisch vlak faciliteert de AAVR contacten tussen Vlaamse en Amerikaanse hogeronderwijsinstellingen en andere stakeholders en zet in op wederkerige studentenmobiliteit. Dit gebeurt in nauwe samenwerking met de Vlaamse hogeronderwijsinstellingen en andere relevante actoren in Vlaanderen en de VS. Om de culturele samenwerking te bevorderen treedt de AAVR op als intermediair om de internationale ambities van Vlaamse culturele actoren richting de VS te faciliteren. De AAVR identificeert hiervoor opportuniteiten en neemt drempels voor samenwerking weg. De AAVR volgt daarnaast politieke ontwikkelingen die voor Vlaanderen relevant zijn zoals de ontwikkeling en de tendensen inzake federalisme in de VS, mensenrechten, ontwikkelingssamenwerking, internationaal klimaatbeleid, het TTIP e.a. Het beleid van de VS wordt ook in het kader van de activiteiten van toonaangevende Amerikaanse think tanks onder de loep genomen. De AAVR toetst het Vlaams beleid en 'Visie 2050' aan het beleid dat door de VS en de Staten wordt gevoerd. Dit moet de AAVR in staat stellen gericht opportuniteiten voor bilaterale samenwerking te detecteren en daarvoor contacten te leggen met relevante Amerikaanse partners, zowel op overheidsniveau als met het middenveld. Dergelijke gerichte samenwerking met verschillende Amerikaanse (overheids)partners moet het mogelijk maken om Vlaamse beleidsexpertise op

voor de VS relevante beleidsdomeinen sterker uit te spelen. In het kader van de samenwerking met Amerikaanse overheden en instellingen zal nauw worden samengewerkt met de Belgische federale diplomatie, alsook met de diplomatieke vertegenwoordigingen van geprivilegieerde partners van Vlaanderen zoals Nederland, Catalonië, Schotland, Baskenland en Québec.

Gezien de culturele intensiteit in de regio in en rond New York City, de academische troeven van de Amerikaanse noordoostkust en de aanwezigheid van een historische Belgische/Vlaamse diaspora in het noordoosten van de VS zal de AAVR kantoor houden in New York, waar de AAVR met het oog op maximale coherentie en efficiëntie samen gehuisvest wordt met FIT New York en Visit Flanders in Flanders House New York. Aangezien het ambtsgebied van de AAVR het hele grondgebied van de VS beslaat, bouwt de AAVR niet enkel in de regio in en rond New York City een breed netwerk uit maar ook in de rest van het land, in het bijzonder in de hoofdstad. Om een gerichte samenwerking met de verschillende Amerikaanse overheidsniveaus te realiseren is het immers noodzakelijk ook in Washington DC te opereren, omdat daar de belangrijkste federale instellingen gevestigd zijn, evenals vertegenwoordigingen van de Staten, invloedrijke think tanks en de Belgische ambassade.

- *Flanders Investment & Trade VS*

Gelet op de doelstelling (1) om de nauwe economische relaties met de VS te handhaven en verder te ontwikkelen is er een sterke aanwezigheid van Vlaamse Economische Vertegenwoordigers (VLEV) en Technologieattachés nodig, zowel gericht op het aantrekken van investeringen naar Vlaanderen als op de ondersteuning van Vlaamse bedrijven in de VS en de uitbouw van economische relaties. Daarnaast speelt FIT ook een rol in samenwerking met kenniscentra (2), die belangrijk zijn voor Vlaamse bedrijven die willen groeien in de VS of voor Amerikaanse bedrijven die in Vlaanderen willen investeren of onderzoek doen.

Enerzijds heeft FIT een netwerk van vijf VLEV met standplaatsen in New York, Los Angeles, Houston, Chicago en Atlanta. Anderzijds heeft FIT ook twee technologieattachés met standplaatsen in New York en San Francisco. Deze standplaatsen werden gekozen omwille van hun rol als regionale en/of internationale economische of kenniscentra. Elk van deze kantoren hebben enkele Staten als ambtsgebied.

De VLEV hebben diverse doelstellingen op het vlak van economische diplomatie. Zij behartigen de belangen van Vlaamse economische stakeholders in de VS, en bouwen daartoe een relevant netwerk van contacten in het bedrijfsleven, bij kennisinstellingen en overheden in de VS. Ze dragen bij die Amerikaanse actoren het imago van Vlaanderen als innovatieve en economisch sterke regio uit (7). Zij volgen het economisch beleid en de tendensen op de markt nauw op en informeren het Vlaamse bedrijfsleven en middenveldpartners over opportuniteiten (of bedreigingen). Zij ondersteunen en adviseren bedrijven die zich op de Amerikaanse markt willen begeven. Vlaamse bedrijven en organisaties kunnen bij FIT terecht voor informatie over handelscijfers, specifieke sectoren, producten, diensten in de VS (prijzen, marges, distributiekkanalen, concurrentie, ...), het opstarten van een bedrijf in de VS, reglementering e.a. FIT brengt bedrijven in contact met potentiële partners in de VS en ondersteunt de prospectieactiviteiten en markttoegang, individueel of via gezamenlijke acties zoals economische missies, deelnames aan beurzen en conferenties. VLEV doen gericht aan prospectie om Amerikaanse investeringen naar Vlaanderen aan te trekken. Ze bouwen een breed netwerk van contacten uit bij bedrijven en van invloedrijke personen. Vlamingen op sleutelfuncties bij bedrijven of organisaties maken deel uit van dit netwerk. Concreet organiseren zij ook roadshows i.s.m. Vlaamse partners bij potentiële investeerders, high level netwerkevents en investeringsseminaries. Zij onderhouden ook nauwe contacten met hoofdkwartieren van Amerikaanse bedrijven met vestigingen in Vlaanderen. De VLEV kan binnen zijn of haar bestaand netwerk vragen i.v.m. stages verspreiden.

De twee technologieattachés streven de zelfde algemene doelen na als de VLEV, maar met specifieke doelstellingen (2) t.a.v. (hoog)technologische en kennisintensieve activiteiten, en dit zowel op het vlak van het aantrekken van investeringen van buitenlandse bedrijven als voor de bevordering van internationaal ondernemen. Zij vormen de brug tussen kennis en economie, tussen Vlaanderen en de technologiemarkt in de VS, elk vanuit hun eigen specialisatie (enerzijds 'IT en Mechatronica' en anderzijds 'Bio- en nanotechnologie'). De Strategische Onderzoekscentra zijn structurele partners van FIT; de technologieattachés faciliteren vraaggericht hun activiteiten in de VS. Beide technologieattachés hebben de volledige VS als hun ambtsgebied, maar uiteraard ligt hun focus op de centra aan de Oost- en Westkust die voor hun specialisaties belangrijk zijn.

- **VISITFLANDERS**

Aangezien de Vlaamse Regering tegen 2020 het toerisme in en naar Vlaanderen en Brussel op een duurzame manier wil ontwikkelen tot een economische groeimotor en het aantrekken van Amerikaanse toeristen bijdraagt tot het verwezenlijken van deze doelstelling (4), is de aanwezigheid van Toerisme Vlaanderen in de VS aangewezen. De marketingstrategie van Toerisme Vlaanderen wordt in de verschillende markten vertaald naar specifieke doelgroepen en acties en wordt vervolgens geïmplementeerd. De doelgroep in de VS is de culturele meerwaardezoeker, zowel binnen het recreatieve als het zakelijke segment. De culturele meerwaardezoeker is een meerdaagse bezoeker voor wie de cultuurbeleving een beslissende factor is bij zijn of haar bestemmingskeuze. De beleving van cultuur gaat verder dan erfgoed, kunst en creatieve industrieën. We betrekken ook de cultuur eigen aan de bevolking (bijvoorbeeld tradities, keuken, taal, ...). Wat de meetingindustrie betreft worden de inspanningen in de eerste plaats gericht op internationale associaties en bedrijven die actief zijn in de economische groeisectoren voor Vlaanderen, waarbij vooral gemikt wordt op het aantrekken van associatiecongressen.

Toerisme Vlaanderen past de principes van regiowerking toe. Vanuit een vast kantoor, in casu Flanders House New York, worden opportuniteiten onderzocht en acties opgezet. Op die manier zet Toerisme Vlaanderen mensen en middelen flexibel in. Bij het bepalen van de steden of regio's waar Toerisme Vlaanderen zijn middelen op concentreert, zijn de luchtverbindingen en de duur van de vlucht belangrijk. Ten gevolge hiervan mikt VISITFLANDERS met zijn acties vooral op de Oostkust van de VS en worden *joint promotions* afgesloten met luchtvaartmaatschappijen. De culturele meerwaardezoeker is ook sterk vertegenwoordigd aan de Oostkust. Wat de meetingindustrie betreft, zijn Washington DC en Chicago belangrijke centra.

Bij beide doelgroepen wordt in lijn met het vooropgestelde Vlaamse imago Vlaanderen als een kwalitatief hoogstaande toeristische bestemming gepromoot (7). Toerisme Vlaanderen kiest daarbij voor acties die in samenwerking met partners opgezet worden. Intermediairen helpen om de doelgroep te bereiken. Zo gaat VISITFLANDERS jaarlijks een substantieel partnership aan met een vakorganisatie die de high-end reissector verzamelt. In de perswerking wordt op zoek gegaan naar opportuniteiten om Amerikaanse journalisten naar Vlaanderen te halen. Toerisme Vlaanderen heeft ook een belangrijke werking opgebouwd rond bloggers en social media.

4.2. Vlaamse Overheid Brussel

In nauwe samenwerking en complementariteit met 'Team Flanders USA' dragen de verschillende beleidsdomeinen van de Vlaamse overheid uiteraard ook vanuit Brussel bij tot het realiseren van de vooropgestelde doelstellingen. Dit gebeurt op verschillende manieren.

- *Financiële instrumenten*

De mobiliteitsbeurzen voor studenten en onderzoekers vanuit respectievelijk het Departement Onderwijs en Vorming en het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen evenals de ondersteuning vanuit het Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media voor culturele initiatieven via het Kunstendecreet zijn van cruciaal belang om de doelstellingen te verwezenlijken (zie ook hoofdstuk 1). Daarnaast kunnen Vlaamse bedrijven een beroep doen op subsidies van FIT om te prospecteren op de Amerikaanse markt, en organiseert FIT acties (deelnames aan beurzen en conferenties, groepszakenreizen, acties met kapitaalverstrekkers, ...) waaraan Vlaamse bedrijven en organisaties kunnen deelnemen¹².

Een indicatie van hoeveel de Vlaamse overheid jaarlijks spendeert aan bilaterale samenwerking met de VS is toegevoegd als bijlage.

- *Vlamingen in de Wereld (VIW)*

VIW is een belangenorganisatie voor Vlamingen die in het buitenland (willen) wonen, werken en verblijven. VIW onderhoudt via haar wereldwijd en actief netwerk contacten met duizenden uitgeweken Vlamingen, zo ook in de VS. Het adviseert en informeert hen in emigratie- en expatriatiekwesties en fungeert als hun spreekbuis naar de Vlaamse overheid toe. VIW is een autonome stichting maar ontvangt vanuit de begroting buitenlands beleid een jaarlijkse werkingssubsidie.

- *Een goede relatie met Amerikaanse partners in Vlaanderen*

Om de bilaterale samenwerking te bevorderen is een positieve relatie met Amerikaanse partners in Vlaanderen onontbeerlijk. Om die reden staat het Departement Buitenlandse zaken in nauw contact met de Amerikaanse ambassade in Brussel, de officiële vertegenwoordiging van de Amerikaanse autoriteiten in België. Het Departement Buitenlandse Zaken bewaakt de coherentie van het Vlaams buitenlands beleid en fungeert als eerste aanspreekpunt voor internationale partners wat betreft Vlaamse bevoegdheden.

¹² Deze bedragen zijn niet opgenomen in het overzicht in de bijlage

BIJLAGE INDICATIE BESTEDINGEN IN BILATERALE SAMENWERKING MET DE VS

Op basis van bestedingen in 2015, bedragen in euro:

Beleidsdomein	Kosten Personeel & Organisatie	Activiteitskosten	Totaal
Internationaal Vlaanderen ¹³	2.228.492,76 ¹⁴	2.233.355,73	4.461.848,49
Onderwijs & Vorming		200.000 ¹⁵	200.000
Cultuur, Jeugd, Sport en Media		131.769,52 ¹⁶	131.769,52
Economie, Wetenschap en Innovatie		1.106.427,53 ¹⁷	1.106.427,53
Totaal Vlaamse Overheid	2.228.492,76	3.671.552,25	5.900.045,01

¹³ Cijfers voor 2014

¹⁴ Inclusief bijdrage van het Facilitair Bedrijf van 594.613,46 euro voor de huur van de kantoren in New York

¹⁵ Generieke beurzen en beurzen binnen Washington Center Programma

¹⁶ Ondersteuning culturele initiatieven via Kunstendecreet (118.650) + bijdrage aan de AAVR ter ondersteuning van het realiseren van de doelstellingen op cultureel vlak (13.119,52)

¹⁷ Exclusief mogelijk indirecte financiering via bepaalde internationale samenwerkingsprogramma's voor O&O. Bedrag besteed aan beurzen via FWO.